

Massimo Grilli, *Il Vangelo secondo Giovanni. Elementi di introduzione e teologia* (Biblica; Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna 2016). Ss. 168. €14,03. ISBN 978-88-10-22179-2

KS. ADAM KUBIŚ

Instytut Nauk Biblijnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: adamkubis@kul.pl

W zamierzeniu autora recenzowana książka zamyka serię jego krótkich komentarzy do Ewangelii i Dziejów Apostolskich, które ukazały się nakładem wydawnictwa Edizioni Dehoniane Bologna¹. Są one owocem konferencji wygłaszanych w czasie kongresów biblijnych organizowanych w Camaldoli przez redakcję półrocznika biblijno-teologicznego *Parola, Spirito e Vita*. Niejednokrotnie wyczuwany w czasie lektury żywy język przekazu ustnego, stojący u genezy książki, bez wątplenia ułatwia zrozumienie prezentowanych treści. Autor jest cenionym we Włoszech popularyzatorem Biblii, profesorem Nowego Testamentu na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie.

Książka składa się z dwóch zasadniczych części, które poprzedza wprowadzenie (s. 5-7) oraz zamyka krótka bibliografia (s. 165). Część pierwsza, mająca charakter akademicki, jest wprowadzeniem historyczno-literackim do czwartej Ewangelii. W siedmiu krótkich rozdziałach Grilli omawia zatem (1) miejsce Ewangelii Janowej w tradycji Kościoła, (2) strukturę tejże Ewangelii, (3) proces jej powstawania, (4) relację do synoptyków, (5) słownictwo, styl i techniki narracyjne, (6) problem autorstwa, daty i miejsca powstania oraz (7) relację Ewangelii Janowej do otaczającego ją środowiska. Część druga ma charakter egzegetyczny i teologiczny, jako że koncentruje się na wyjaśnieniu wybranych fragmentów Ewangelii. Wychodząc od epilogu, wskazującego wiarę w Jezusa, jako Mesjasza i Syna Bożego, jako pragmatyczny cel napisania czwartej Ewangelii (zob. 20,31), Grilli dokonał omówienia tych perykop Janowych, które ukazują drogę człowieka poszukującego wiary czy też – jak wyraził się autor – uczącego się wierzyć („imparare a credere” – s. 7). Grilli zauważa, że od pierwszego pytania Jezusa skierowanego do uczniów: „Czego szukacie?” (1,38) do pytania

1 *Scriba dell'Antico e del Nuovo. Il Vangelo di Matteo* (2011); «Paradosso» e «mistero». *Il Vangelo di Marco* (2012); *L'opera di Luca. I. Il Vangelo del viandante* (2012); *L'opera di Luca. II. Atti degli Apostoli, il viaggio della Parola* (2013).

Zmartwychwstałego adresowanego do Marii z Magdali: „Kogo szukasz?” (20,15), ewangelista opisuje drogę człowieka, który od szukania „czegoś” dochodzi do spotkania z „Kims” (s. 7). Taki też cel przyświecał autorowi książki, który przedstawia swą publikację jako zachętę skierowaną do czytelnika, aby ten „uczył się wierzenia” i w ten sposób mógł znaleźć drogę życia (J 20,31) (s. 7).

W rozdziale pierwszym pierwszej części książki, omawiając miejsce czwartej Ewangelii w tradycji Kościoła, Grilli syntetycznie opisuje pierwsze odniesienia do tejże księgi w pismach autorów starożytnych, akcentując rolę Ireneusza w jej obronie oraz umiłowanie Ewangelii Janowej przez Orygenesusa i Augustyna, największych jej komentatorów. Rzymski profesor zwraca także uwagę na iluminizm oświeceniowy XVIII w. jako początek krytycznych badań naukowych nad tą Ewangelią, wykraczających poza duchowość i bogactwo jej teologii. Omawiając strukturę księgi, Grilli ograniczył się do czterech propozycji: podział na dwie księgi C.H. Dodda, klucz świąt żydowskich D. Mollata, struktura dramatyczno-literacka G. Mlakuzhyila oraz struktura narracyjno-dramatyczna I. de la Potteriego. Z wyjątkiem pierwszej propozycji, akceptowanej przez wszystkich komentatorów, Grilli poddaje krótkiej krytyce pozostałe trzy, uznając jednak za najbardziej przekonującą strukturę zaproponowaną przez I. de la Potteriego, choć i ona, jego zdaniem, ma swoje niedociągnięcia. Omawiając powstanie czwartej Ewangelii, Grilli podaje najpierw przykłady występujących w niej napięć czy nieciągłości (np. *pericope adulterae*; obecność dwóch epilogów; znaczenie wersetu 14,31 dla logiki całej mowy pożegnalnej; kolejność rozdziałów 5. i 6. w świetle przesłania 7,1; styl i treść prologu), aby następnie przedstawić trzy najważniejsze próby rozwiązania tych trudności: (1) hipoteza akcydentalnych przestawień sięgająca czasów Tacjana (2. poł. II w.), (2) hipoteza wielu źródeł (Grilli przedstawił krytykę propozycji R. Bultmanna), (3) hipoteza wielu redakcji (książka prezentuje ujęcie R. Schnackenburga oraz R.E. Browna). Grilli konkluduje, iż czwarta Ewangelia narodziła się z tradycji ustnej i jest owocem złożonego procesu, na który miało wpływ wiele osób i miejsc. Odnosząc się do kwestii relacji Ewangelii Janowej do synoptyków, Grilli przedstawia najpierw cztery podstawowe podobieństwa (ogólny schemat: życie – śmierć – zmartwychwstanie Jezusa; Galilea i Jerozolima jako miejsca działalności Jezusa; ważność precyzyjnie określonych miejsc; gatunek Ewangelii), a następnie cztery różnice (terminologia; cuda i przypowieści; itinerarium Jezusa i następstwo wydarzeń; data ostatniej wieczerzy i śmierci Jezusa). Jako że Jan Ewangelista nie opisuje chrztu Jezusa, nie do końca właściwym jest stwierdzenie Grillogo, iż działalność Jezusa opisana w czwartej Ewangelii rozciąga się, podobnie jak u synoptyków, od chrztu do męki i zmartwychwstania (s. 29). Odnośnie do zasobu użytych słów, księga ta okazuje się najuboższa spośród czterech Ewangelii kanonicznych. Grilli podkreśla jednak, iż paradoksalnie objawia to bogactwo myśli Janowej,

koncentrującej się jedynie na tym, co najistotniejsze. Grilli określa styl czwartej Ewangelii jako uroczystry, dostojny, bezpośredni, ożywiony, ale także jako monotony, abstrakcyjny, doktrynalny i pełen powtórzeń. Grilli omawia także techniki narracyjne: symbolizm, amfibolię (dwuznaczność pojęć), nieporozumienie, ironię i chiasm. Odnosząc się to kwestii autorstwa, Grilli przedstawia najpierw wykaz autorów starożytnych opowiadających się za Janem, apostołem Jezusa, by następnie zaprezentować i opowiedzieć się za rozwiązaniem uznającym potrójnego autora: (1) ucznia świadka naocznego, którym może być „umiłowany uczeń”, (2) wspólnota czy też szkoła Janowa, (3) ostateczny redaktor. Odnosząc się do daty powstania czwartej Ewangelii, Grilli odpiera zręcznie argumenty badaczy (których określa jako „la scuola liberale”) datujących tę księgę na 200 r. i wskazuje lata 90.-100. jako najbardziej prawdopodobny czas jej kompozycji. Grilli nie odnosi się jednak szerzej do propozycji przesuwających datę na okres wcześniejszy. Zaskakuje, iż na tej samej stronie Grilli twierdzi, że żaden autor nie wskazuje Egiptu jako miejsca powstania czwartej Ewangelii i jednocześnie podaje egipską Aleksandrię jako jedno z hipotetycznych miejsc kompozycji tejże Ewangelii (s. 41). Omawiając relację Ewangelii Janowej do ówczesnej myśli starożytnej, Grilli prezentuje relację czwartej Ewangelii do gnostycyzmu, hellenizmu (filozofia grecka, Filon, hermetyzm), judaizmu i Starego Testamentu. Wprowadzone przez Grilliego rozdzielenie judaizmu od Starego Testamentu nie wydaje się stosowne, gdyż jedno nie istnieje bez drugiego. W powyższym wprowadzeniu historyczno-literackim nie zostały omówione wszystkie tematy, które znajdujemy w innych, szerszych opracowaniach wprowadzących do czwartej Ewangelii. Zwięzłość i dokonany wybór usprawiedliwiony jest popularyzującym profilem publikacji.

Część druga książki, składająca się z dziesięciu rozdziałów, omawia wybrane perykopy Ewangelii Janowej, a mianowicie: (1) 1,1-18; (2) 1,35-42; (3) 3,1-21; (4) 4,1-30; (5) 9,1-41; (6) 13,1-30; (7) 18,28-19,16a; (8) 19,28-30; (9) 20,11-18. Kluczem wyboru tekstów stał się temat wiary. Ostatni, dziesiąty rozdział jest podsumowaniem całej drugiej części książki. Grilli konkluduje, iż w ujęciu Janowym „wierzyć” oznacza zawierzyć Bogu, który ofiaruje sens („offerta di senso”) ludzkiej egzystencji, nawet tej naznaczonej cierpieniem. Każdy rozdział dotyczący analizy wybranych perykop ma ten sam schemat prezentacji, a mianowicie wstęp, struktura tekstu, analiza semantyczna tekstu perykopy oraz omówienie wybranych elementów antropologii teologicznej obecnych w tekście badanej perykopy. Grilli stworzył w istocie krótki komentarz do wybranych tekstów Ewangelii Janowej. Jedynym zauważonym mankamentem jest umieszczenie w rozdziale wyjaśniającym Janową narrację męki Jezusa całego passusu komentującego użycie Ps 22 w synoptycznych opisach męki Jezusa (s. 144-145). Jan nie cytuje tego Psalmu, gdyż wymowa Janowej narracji zmierza w innym

kierunku niż opisy synoptyczne, konsekwentnie Janowy obraz Jezusa jest nieco inny. Omówienie Ps 22 w synoptycznych opisach męki Jezusa nie służy zatem wyjaśnieniu opisu Janowego, choć umieszczając je autor chciał zapewne, na zasadzie kontrastu, podkreślić oryginalność ujęcia obecnego w czwartej Ewangelii. Włoski egzegeta raz po raz daje wyraz swojej erudycji, odwołując się w swym komentarzu nie tylko do ST (odwołanie te są niezwykle częste i doskonale dobrane), starożytnej literatury pozabiblijnej (np. eposu o Gilgameszu, s. 53, 70; apokryfów *Józef i Asetet*, s. 116; *Ewangelii Piotra*, s. 144), ojców Kościoła (zwłaszcza Augustyna), ale również do współczesnych teologów (Guardini, s. 83, Yannaras, s. 94, 116; Küng, s. 163-164), filozofów (Lévinas, s. 51, 159; Kierkegaard, s. 60-61; Buber, s. 157), pisarzy (Mauriac, s. 83; Dostojewski, s. 147, 162; Camus, s. 162) i poetów (Rilke, s. 95; Hikmet, s. 121; Ungaretti, s. 162). Ulubionym autorem, którego Grilli przytacza najczęściej jest Bonhoeffer (s. 60, 69-70, 79, 80-81, 120, 134-135, 136-137, 145, 155, 159). Prezentując niejednokrotnie własne oryginalne myśli, Grilli równie często odwołuje się do uznanych egzegetów Ewangelii Janowej, jak R. Bultmann, R.E. Brown czy I. de la Potterie. Grilli jest przy tym autorem krytycznym, który nie poprzestaje na prezentacji spektrum opinii autorstwa innych uznanych interpretatorów, ale zawsze opatruje je własnym komentarzem i oceną (np. krytyka propozycji struktur prologu, s. 50), wskazując na preferowane przez siebie rozwiązanie.

Podsumowując, Grilli jawi się jako dojrzały i twórczy komentator czwartej Ewangelii. Niezaprzecalnym walorem komentarza jest wydobywanie wielu elementów pragmatycznych tekstu Janowego. Autor jest w istocie uznanym ekspertem w dziedzinie analizy pragmatycznej pism NT². Charakter jego komentarza możemy określić jako egzystencjalny, konsekwentnie ostatnia część każdego rozdziału części drugiej zawiera w nazwie i treści odwołanie do antropologii. Książka Grillego z pewnością będzie doceniona przez wszystkich poszukujących nietuzinkowej egzystencjalnej lektury Ewangelii Janowej.

2 Zob. M. Grilli, „Analiza pragmatyczna tekstu biblijnego [Mt 28,16-20]”, *Interpretacja (w) Dialogu. Tożsamość egzegezy biblijnej* (red. A. Kucz – A. Malina) (Studia Biblica 10; Kielce: Verbum 2005) 96-108; tenże, „Parola di Dio e linguaggio umano. Verso una pragmatica della comunicazione nei testi biblici”, *Gregorianum* 94 (2013) 525-547; *Comunicazione e pragmatica nell'esegesi biblica* (red. M. Grilli – M. Guidi – E.M. Obara) (Lectio 10; Roma: Edizioni San Paolo 2016).